

VIIS TÕDEMUST FILOSOOFIA TÕLKIMISEST*

BRUNO MÖLDER

Tõlkimine on üks täiesti omanäoline tegevus. Senikaua kui leidub erinevaid keeli, püsib ka tõlkimine nähtusena kusagil lugemise ja kirjutamise vahepeal. Kindlasti on see vaearikkam kui lugemine, kuid samas nõuab originaalse teose kirjutamisest väiksemat vaimupingutust. Tõlkimisest rääkides tuleks pidada silmas ka seda, mille tõlkega on tegemist. Näiteks kasutusjuhendi ja ilukirjandusteose tõlkimine on kaks erilaadset tegevust, millele seatud normid – täpsus või loetavus ja stiil – on üsna erinevad. Filosoofia tõlkimine asub arvatavasti kusagil nende vahel. Kus täpsemalt, selgub loodetavasti käesoleva kirjatöö käigus. Jagan siin mõningaid mõtteid filosoofiateksti-de tõlkimisest, mis on sugenend selle tegevuse enda käigus. Tõlkimine pole mulle olnud põhitegevus, mistõttu pean end rohkem juhutõlkijaks. Ometi olen oma 17-aastase praktika jooksul eesti keelde ümber pannud piisavalt suure hulga lauseid ja sõnu, mis annab aluse ja ehk ka õiguse teatavate üldistuste tegemiseks. Nimetan neid mõtteid t õ d e m u s t e k s, kuna erinevalt tõdedest ei lasu tõdemustel faktiivsuse kohustust. Tõdemus ei pea tingimata olema tõene, see on pigem teatud aja jooksul kujunenud arusaam. Mõned neist tõdemustest võivad lugejale tunduda üpris triviaalsed, kuid ma leian, et neid tasub siiski välja öelda või üle korrata.

1. tõdemus: filosoofia tõlkimisest rääkides ei tohi unustada filosoofia mitmekesisust. Ainult väga kaugelt vaadates võib paista, et filosoofia on midagi ühtset. Filosoofiat on kirjutatud väga erinevat moodi ning erinevat laadi filosoofia tõlkimine eeldab erinevat lähenemist. Leidub filosoofilisi tekste, mis sarnanevad rohkem luulega, kus vorm moodustab olulise osa sisust; ning leidub filosoofilisi tekste, kus originaali autor ise rõhub rohkem sisule ja kirjutab nullstiilis.

Nagu luule ja kasutusjuhendi tõlkimine seavad tõlkija ette erilaadse ülesande, nii saab erinevat juttu rääkida ka eri laadi filosoofia tõlkimise kohta. Näiteks Martin Heideggeri tõlkijate tõdemused selle kohta, mida nad teevad, on arvatavasti teistsugused kui siinsed, aga kuna aines on erinev, siis ei vastandu nad teineteisele. Minu tõdemused puudutavad peamiselt nõndanimetatud analüütilisse filosoofiasse kuuluvaid tekste ja nende tõlkimist. Analüütilise filosoofia piiritlemine ei ole kerge ülesanne (vt Mölder 2011). Siinse artikli raames piisab sedastusest, et tegemist on peamiselt inglise keeles viljeldava, ülikoolides valdava filosoofiatraditsiooniga, mis ei seisne tingimata mõne ühise doktriini pooldamises või stiili järgimises. Siiski võib öelda, et analüütilise filosoofia tekstid sarnanevad enamasti rohkem kasutusjuhendi kui luuletusega. Ehkki analüütiliste filosoofide seas on ka suuri stilimeistreid – minu enda tõlgitud tekstidest tulevad esimesena meelde Oets Kolk Bouwsma (2004), John McDowell (2006) ja Willard Van Orman Quine (2008) –, on esikohal siiski see,

* Artikkel põhineb 16. novembril 2012 Tallinna Ülikoolis toimunud seminaril „Tarkus tõlkes” peetud ettekandel.

mida väidetakse, mitte see, kuidas seda väidetakse. Analüütilise filosoofia tekstid ei sea oma tõlgetele sügavamaid tingimusi ega eelda mingit tõlkimise metafüüsikat, mida võib ehk vaja minna mõne kontinentaalfilosoofi tõlkimisel. Oluline on anda edasi mõtet, tegemata vormile ülearuseid mõõndusi. Tuleb tähele panna, et tõlkesse ei tekiks grammatikast, järgnevusest ega muust sellisest tingitult lauseid, mida võib mõista teisiti kui originaalis mõeldud.

Ka sellisel juhul pole tegu tuima ümberpanemisega. Keeled on ikkagi erinevad ning ei ole võimalik tõlkida, arvestamata sõnade rolli vastavates keeltes. Kuid mitte alati ei saa tõlkes kasutada sõnu nende tavatähenduses. Analüütilises filosoofias on välja kujunenud hulk kindlaid mõisteid väljendavaid termineid, mille tähendus võib erineda tavakeelse sõna tähendusest ka originaalkeeles. Sama kehtib keele kohta, millesse tõlgitakse. On tarvis sõnu, mis toimiksid terminina. See toob meid järgmise tõdemuseni.

2. tõdemus: termineid tuleks tõlkida läbivalt ühtemoodi, ent ainult seal, kus nad esinevad terminina. Termin on sõna, mis väljendab antud valdkonnas enam-vähem ühtemoodi esinevat erialast mõistet. Mõiste ei pruugi alati olla selge ning teinekord peitub ühe termini taga mitu üksteisega seotud mõistet. Ent ka sellistel juhtudel on oluline, kas või sellesama mõistelise segaduse klaarimiseks, et kasutataks sama terminit. Mina pean analüütilist filosoofiat piisavalt ühtseks kontekstiks, et seal esinevaid termineid, mis algallikas esinevad läbivalt samal kujul, tuleks ka tõlkes võimalusel edasi anda ühe sõnaga. See ei tähenda, et sama tõlkevastet tuleks pruukida igas kontekstis, ning allpool vaatlemegi ühte sellist juhtumit, kuid kontekstisisesena suunisena võiks see kehtida küll.

Jaan Kaplinski on hiljaaegu kritiseerinud sellist hoiakut tõlkimise suhtes, mis püüab igale võõrkeelsele sõnale leida üheainsa eestikeelse vaste. Talle teeb muret see, et niiviisi toimides läheb kaduma keeles peituv maailmamõistmine, mis asub sõnavarast sügavamal, konstruktsioonide tasandil. Kui eri keelte sõnavara vahele tekitada üksühesed vastavused, siis hakkab see paratamatult mõjutama ka muid konstruktsioone keeles, sest kui on olemas omakeelsed vasted, siis on tõlkides lihtne üle võtta ka võõrkeelne lauseehitus. Sellisel juhul aga ei väljenda keel enam talle omast mõttelaadi, vaid temas nähakse „teistest keeltest tõlkimise masinat, tõlkemasinat” ning tulemuseks on olukord, kus „me ei tõlgi enam tekste, vaid oleme tõlkinud eesti keele üheks muude eurokeelte klooniks” (Kaplinski 2013: 3).

Ma olen Kaplinskiga nõus, et selline oht on olemas ning et keelt ei tuleks pidada tõlkemasinaks. Eriti ilukirjanduse puhul ei ole igale võõrkeelsele sõnale ühe tõlkevaste otsimine ning selle külge klammerdumine hea praktika. Kuid julgen arvata, et analüütilise filosoofia erialases kontekstis ei ole terminite ühtemoodi tõlkimise nõude näol tegemist tõlkemasinale hoo andmisega. Esiteks, kui tõlge võtab üks ühele üle algkeele konstruktsioone, siis on tegemist lihtsalt halva tõlkega igal juhul, seda ka analüütilise filosoofia kontekstis. Tõlkija ise või kehvemal juhul toimetaja peaks tekstist anglitsismid, germanismid ja muud -ismid välja rookima. Muidugi võib olla tegu varjatud mõjudega, mida tõlkija ja toimetaja enam ei märkagi. Sellisel puhul on hoiatus igati asjakohane. Tegü võib olla aga ka keele arenguga, mida on üksikisikul raske peatada või suunata. Tuleb vaid kõigile tõlkijatele soovida ergast pilku oma tekstide parandamisel. Teiseks tuleks arvestada, et analüütiline filosoofia oma terminoloogiaga on siiski üsna piiritletud valdkond. Ka teistel erialadel

esineb termineid, seda rohkem, mida olulisem on sõnumi täpne edasiandmine. Vaevalt need terminid eesti keelt kahjustavad. Arvan, et sama võiks kehtida analüütilise filosoofia terminite kohta. Erialane sõnavara asetub loomuliku keele kõrvale, mitte selle asemele. Nõndaviisi see pigem rikastab eesti keelt, sest vähemasti analüütilise filosoofiaga haakuvate teemade puhul saab seal, kus varem räägiti asjast nii, nagu tavakeel ning varasem mõttetraditsioon võimaldasid, nüüd rääkida ka analüütilise filosoofia sõnavaras.

Leian niisiis, et analüütiline filosoofia on piisavalt kitsas ja tehniline kontekst, et seal hoida terminoloogilist ühtsust. Kuid mõnes teises kontekstis võib samu sõnu tõlkida erinevalt. Vaatleme ühte näidet sõna kohta, mis esineb mitmes traditsioonis. Natuke vähem kui paarkümmend aastat tagasi vaidlesid eesti filosoofid selle üle, kuidas analüütilise filosoofia kontekstis tõlkida eesti keelde inglise sõna *mind* (vt nt Mölder, Kangilaski 1997). *Mind* on kasutusel üldise mõistena, mille alla langeb kõik inimese meeltesse ja mõistusesse puutuv. Samuti hõlmab see nii teadvustatud kui ka teadvustamata mentaalseid protsesse. Tõlkimise võimalusi oli mitmeid: *meel*, *mõistus*, *vaim*, *psüühika*, *teadvus*. Nõukogude marksistlik filosoofia rääkis *teadvuse probleemist*, aga ka *psüühikast*. Analüütilise filosoofia ingliskeelne kontekst aga erines peamiselt vene keelel põhinevast marksistlikust filosoofiatraditsioonist ning vastavad terminid ei ühildunud üksteisega väga hästi. Marksistlikus käsitluses mõisteti *teadvust* ühest küljest väga laialt, üksikindiviidi teadvuse kõrval räägiti ka ühiskondlikust teadvusest või klassiteadvusest. Teisalt mõisteti inimteadvust üsna tugevatele nõudmistele vastava nähtusena: see eeldas keelt ja kultuuri ning oli seotud reflektiivse mõtlemisega. Seevastu analüütilises filosoofias sobib sõna *teadvus* kõige paremini ingliskeelse sõna *consciousness* vasteks, mille tähendus on palju vähenõudlikum ning hõlmab endas peaaesjalikult võimet olla tundlik maailma suhtes ning seda teataval viisil kogeda. Kuid sõnade *mind* ja *consciousness* tõlkimine ühtemoodi *teadvuseks* tekitanuks vaid suure segaduse. Ehkki ilmusid mõned eestikeelsed tekstid, kus *mind*'i kohta kasutati sõna *teadvus* (Parve 1991; Nagel 1996), see vaste siiski ei juurdunud. Eestikeelse filosoofiatraditsiooni peavoolus toimunud katkestus, kus nõukogude marksism asendus traditsioonide paljususega, nende seas ka analüütilise filosoofiaga, väljendus tõlkimises muuhulgas selles, et *teadvuse* asemel hakati kasutama teist sõna. Selleks sõnaks sai *vaim*, mis pole samuti puudusteta, esmajoones seetõttu, et kipub seostuma kehatu vaimolendiga, kuid mida aeg edasi, seda vähem tõrget see sõna tekitab. Võimalik, et on toimumas tähendusnihe ning selle sõna spirituaalne kaastähendus on nihkumas tagaplaanile. Ka „Eesti keele seletav sõnaraamat” annab esimese vastena just vajaliku: „kõik psüühiline inimeses (eriti mõtlemine, teadvus) vastandatuna kehale” (EKSS VI: 142).¹

Kolmandaks võimalikuks *mind*'i tõlkevasteks on *meel*. *Vaimu* sai paarikümne aasta eest ja saab ka täna siiski *meelele* eelistada, kuna *meel* seostub

¹ Võimalust mööda tuleks tõlkimisel arvestada ka keele ajalugu ja sõnade kujunemislugu, kuid ei saa ignoreerida tänapäevast keelelist seisut. Näiteks Uku Masing (2004: 218) on leidnud, et eesti *mõnu* on pärit samast tüvest, kust ladina *mens* ja inglise *mind*. Kui lähtuda ainult päritolust, siis tuleks rääkida mõnufilosoofiast vaimufilosoofia asemel, kuid tänapäevast tähendust arvestades ei oleks see kuidagi võimalik. Sõnade *hing*, *meel* ja *vaim* ajalugu on täis tähendusniheid ning eri traditsioonide segunemist. Kuid sama võib öelda ka teiste keelte kohta, näiteks saksa sõna *Geist* tähendus on kristluse mõjul ajapikku muutunud (vt Sutrop 2004: 103–105). Tänapäeval esineb sõna muuhulgas väljendis *die Philosophie des Geistes* inglise *philosophy of mind* vastena.

ennekõike viie meelega, see tähendab tajuaparaadiga. Peale selle ei sobinud *meeleseisund* kui inimpsüühika üldine seisund väljendi *mental state* tõlkeks, mille all mõeldakse üksikseisundeid ning mida on nüüd kombeks tõlkida sõnaga *vaimuseisund*. Viimane kõlbas paremini vähemasti seetõttu, et tal puudus eelnev kasutus, mis *meeleseisundil* või ka näiteks *hingeseisundil* oli olemas. Ka „Eesti keele seletav sõnaraamat” ei paku sõnale *meel* sellist tähendust, mis sobiks termini *mind* tõlkeks (vt EKSS III: 368). Lisaks nendele kaalutlustele mängis eestikeelse sõna valikus rolli soov uut eestikeelset filosoofiatraditsiooni teistest eristada. Nii nagu tundus loomulik eristuda teadvusest rääkivast marksistlikust traditsioonist, tundus oluline eristuda ka orientalistide tõlgetest, kus pruugiti sõna *meel* (Mölder, Kangilaski 1997: 180). Nõnda ongi eesti keeles kujunenud kaks erinevat tõlketraditsiooni: hommikumaa tekstide *meele* traditsioon ning õhtumaine, *vaimust* kõnelev vaimufilosoofia. Mõnes mõttes ei kujuta see endast probleemi, sest ida tekstide *meel* ja vaimufilosoofide *vaim* on siiski küllalt erinevad mõisted, hoolimata sellest, et ingliskeelsetes tõlgetes ning tekstides tähistatakse neid mõnikord sellesama sõnaga *mind*.²

Kitsikus tekib aga siis, kui hakatakse otsima kahe traditsiooni ühisosa. Tänapäeval on inglise keeles ilmunud mitmeid tekste, mis loovad silla lääne ja ida filosoofiliste tekstide vahele. Neid koos ida filosoofia huvilistega lugema asudes tekkis küsimus, kuidas nendest tekstidest eesti keeles kõnelda. Arvan, et siin ei pea otsima tingimata ühte eestikeelset vastet. *Mind* on termin, mis esineb korraga mitmes kontekstis. Analüütilises vaimufilosoofias võiks seda tõlkida ühtemoodi, ida filosoofia tekstide korral aga võib tõlkida teistmoodi, ning kui on vaja rääkida mõlemast traditsioonist korraga, siis võiks tõlkevasteid kasutada sõltuvalt sellest, kummast traditsioonist antud juhul lähtutakse. Näiteks kui idamaiseid seisukohti tutvustatakse lääne kontekstis, siis sobib sõna *meel*, aga kui lääne filosoofilisi väiteid kõrvutatakse ida filosoofiaga, siis võib rääkida ka *vaimust*. Vahepealsetel juhtudel võib kasutada ükskõik kumba sõna. Kui kontekst on paigas, siis pole tarvis karta, et kuulajad kõnelejast aru ei saa. Üldiselt aga tuleks igasuguste paralleelidega olla ettevaatlik. On oht rõhutada vanades tekstides sarnasusi tänapäeva käsitlustega, erinevustest mööda minnes. Seda arvestades tuleks ida filosoofia tekstide tõlkimisel võimalusel vältida termineid, mis kannavad endas juba eos lääne filosoofia traditsiooni. Sest siis võib juhtuda, et tõlgime lääne filosoofia kategooriad ida vanade tekstide sisse (vt ka Rée 2001: 246).

² Väidetavasti ei piisa budistlike tekstide tõlkimiseks üksnes *meelest*, kuna neis esineb kaks terminit – sanskriti ja paali keeles *citta* ja *manas* –, mida oleks otstarbekas tõlkida erinevalt. Linnart Mäll kasutas mõlemal juhul oma teedrajavates eesti tõlgetes sõna *meel* (näiteks „Südasuutra” tõlkes, mis ilmus esmakordselt 1989. aastal, taastrükk Budismi pühad raamatud 2005, või „Dhammapada” tõlkes, vt Budismi pühad raamatud 2004). Kuivõrd *meel* on kinnistunud *citta* tõlkevastena, ent seda on otstarbekas eristada sõnast *manas*, pakkus Laur Järv viimase tõlkeks välja sõna *vaim*. *Manas* tähistab sisetaju, mis laseb justkui vaimuilmas vaadelda inimese siseilmas toimuvat. Selline tõlge ei ole veel üldiselt omaks võetud, kuid 2014. aasta kevadel Riias toimunud XIV dalai-laama õpetuste jaoks valmistas Kadri Raudsepp uue „Südasuutra” kommenteeritud tõlke, kus *citta* on tõlgitud meeleks ning *manas* vaimuks (Südasuutra 2014). Ma ei näe sellises tarvituses vastuolu vaimufilosoofilise pruugiga. Pigem vastupidi: see, et orientalistid peavad viimasel ajal võimalikuks rääkida *meele* kõrval veel ka *vaimust*, näitab ju sõna *vaim* positsiooni tugevnemist tänapäeva eesti keeles. Ning ehkki ingliskeelne *mind* jääb budistlike peensuste vahendamiseks liiga jämedakoeliseks, ei ole põhjust lasta neil nüanssidel eestikeelses tekstis kaduma minna, kui keel sellist vahetegu võimaldab. (Tänan Laur Järve selgituste eest.)

3. tõdemus: filosoofia tõlkimine arendab filosoofia keelt, tänu millele saab emakeeles filosoferida. See tõdemus on eelnevalt öeldu loomulikuks jätkuks. Eesti keeles ei saa analüütilise filosoofiaga tegeleda, kui puudub vastav sõnavara. Ning filosoofiline sõnavara areneb vaid aktiivse tegevuse käigus, olgu selleks siis elav arutelu, kirjutamine või tõlkimine. Inimesele, kes on ära harjunud analüütilise filosoofia tekstidega, võib näiteks 1960. aastatel kirjutatud marksistlike tekstide lugemine mõjuda kummastavalt – mitte ainult nende sisu, vaid ka neis kasutatava keele tõttu. Mõnede sõnade tähendus on vahepealsetel aastatel nihkunud (näiteks juba vaadeldud *teadvus*). Lõpuks võib tekkida olukord, kus uutmoodi haridusega lugeja nendest vanadest tekstidest enam ilma spetsiaalse ettevalmistuseta aru ei saagi. Kuid sama võib juhtuda analüütilise filosoofia tõlgetega. Lisaks tõlkimisele vajab oskuskeele areng omakeelset haridust. Kui puudub eestikeelne filosoofiaharidus, siis kasvab peagi peale uus põlvkond, kelle jaoks on lihtsam analüütilise filosoofia tekste lugeda inglise keeles, sest eestikeelne tekst sisaldab neile harjumatu sõnavara. Olen märganud, et juba praegu ei kasutata alati eestikeelseid tõlkeid, kui seminaris on tarvis lugeda mõnda teksti, mis on tõlkes ka eesti keeles olemas. Miks on see nii? Esiteks ei pruugi õppejõud ega üliõpilased teadagi, et antud tekst on eesti keelde tõlgitud. Teiseks võib olla tegemist ingliskeelse seminariga ja siis on muidugi mõttekam lugeda ingliskeelset teksti. Samas võib asi olla ka selles, et filosoofiaüliõpilased, kes on analüütilise filosoofia tõlgete peamine sihtgrupp, on juba harjunud lugema inglise keeles. Olengi kuulnud ülestunnistusi, et eesti keeles on sama teksti raskem lugeda. See aga tähendab, et õigel ajal ei ole omandatud eestikeelset oskussõnavara ning siis on edaspidi raske eesti keeles ka kirjutada.

Ma ei arva, et tingimata ja alati tuleks Eestis filosoferida eesti keeles, kuid arvan, et midagi olulist läheks kaduma, kui eesti keeles enam üldse ei filosoferitaks. Olgu see siis kas või mõtlemisvormide mitmekesisus, sest nagu semiootikud meile õpetavad, võib mingi asja läbimõtlemine kahes keeles tekitada uudseid seoseid, mis ainult ühes keeles mõtlemise korral jääksid tekkinud.

Toon siin ühe näite selle kohta, kuidas teemast mõtlemine teises keeles, antud juhul eesti keeles, võib ingliskeelsele tekstile lisada oma nüansi. Näide puudutab olukorda, kus eesti keeles esineb rohkem sõnu kui tõlgitavas keeles. Ingliskeelses vaimufilosoofias pruugitakse sageli sõna *physical*, eriti kui kõne all on vaimunähtuste taandatavus füüsika ja teiste loodusteaduste poolt kirjeldatavale maailmale. Eesti keeles on võimalik seda tõlkida kahe sõnaga: *füüsiline* ja *füüsikaline*. „Eesti keele seletava sõnaraamatu” järgi tähendab *füüsikaline* mingit suurust või nähtust, mis on seotud füüsikaga. *Füüsiline* on aga *materiaalse* sünonüüm ning lisaks sellele hõlmab ka kõike seda, mis puutub füüsilisse kehasse (EKSS I: 396). Niisiis näeme eesti keeles sõna *physical* mitmemõttelisust: ühest küljest võib selle all mõelda rangelt füüsikalisi nähtusi, nii nagu neid käsitleb füüsikateadus, teisest küljest aga võidakse silmas pidada laias laastus materiaalseid nähtusi, igapäevaseid füüsilisi kehi, mis ei pruugi tingimata olla füüsika uurimisobjektiks. Ingliskeelsed filosoofid üldiselt selle eristuse suhtes suurt tundlikkust üles ei näita, erandiks võib pidada Daniel Stoljarit, kes eristab sõna *physical* teoriapõhist ning objektipõhist tähendust, mis on üsna sarnane *füüsikalise-füüsilise* eristusele. Stoljari (2001) järgi on teoriapõhise arusaama järgi *physical* kõik see, mida füüsika

uurib, ja vastavalt ka kõik need omadused, mis sõltuvad füüsika uuritava-
test omadustest. *Physical* objektipõhises mõttes aga lähtub meile tuttavatest
tüüpilistest füüsilistest objektidest, nagu puud ja kivid. *Physical* omadused
on selle arusaama järgi niisiis need, mida on tarvis selliste objektide olemuse
seletamiseks, ja lisaks ka need omadused, mis viimastest sõltuvad.

Kuid suurema osa tekstide korral esineb sõna *physical* ilma eksplitsiitse
määratlusega ning siis jääb üle vaid mõistatada, kas autor pidas silmas füüsi-
kalist või füüsilist või hoopis mõlemat tähendust. Ma ise olen eelistanud sõna
füüsiline, kui kontekst lubab järeldada, et autor on pidanud silmas üldisemat
mõistet, kuid alati ei ole sedalaadi järeldusi võimalik teha. Sellistel puhkudel
kerkibki üles põhimõtteline küsimus: kas tõlge võib olla algtekstist täpsem ja
tekitada sisulise eristuse seal, kus originaalis seda ei ole? Probleem muutub
eriti teravaks siis, kui on alust arvata, et autor ei tajunud seda eristust, mida
tõlkija silmas peab. Ühe omamoodi (häda)lahenduse leidsime Donald David-
soni tekste toimetades (vt Mölder, Kangilaski 2012: 11). *Füüsikaline* tõlkevas-
tena tundus kohati küll sobivat, kuid teisel mõjus liiga kitsana. Otsustasime
kasutada ainult sõna *füüsikaline*, kuid kohtlesime seda tehnilise terminina,
defineerides selle laiemalt: *füüsiline ja/või füüsikaga seotud*. Sellises tähen-
duses erineb see sõna seletava sõnaraamatu määratlusest, kuid võimaldab
vältida segadust, mis võinuks tekkida, kui tõlgetes oleks kord kasutatud ühte,
kord teist vastet, või ekslikku tõlget, mis oleks tekkinud siis, kui oleksime ka-
sutanud läbivalt *füüsikalist* kitsas, sõnaraamatu tähenduses.

**4. tõdemus: filosoofiatõlke keel olgu mõistetav ja liialdusteta, mitte
tõlkija taidluslava.** See tõdemus on tingitud veendumusest, et mis tahes
tekst, sealhulgas tõlgitud tekst, peaks olema kirjutatud võimalikult lugeja-
sõbralikult. Kui algupärandi taotluseks ei ole tekitada lugejas arusaamisõk-
ki, siis ei tohiks seda teha ka tõlge. Tõlkija mina ei tohiks tõlget varjutama
hakata. Kui nii juhtub, siis on tõlkimine ja originaalsete mõtete väljendamine
segi aetud ning tõlkimise asemel oleks olnud mõttekam kirjutada mõni uus
tekst enda nime all.

Arusaadavuse saavutamiseks võiks tõlkija võtta arvesse kasutatavate sõ-
nade asendit vastavates keeltes. Näiteks kui algupärandis kasutatav termin
kuulub ühtlasi tavakeelde ning on lugejatele mõistetav, ent tõlkes kasutatakse
muust sõnavarast järelduslikult isoleeritud uudissõna, siis ei ole tõlkija arves-
tanud sõnade rolli. Vaatleme ühte Jonathan Réelt pärit näidet, mis ei puutu
küll otseselt analüütilisse filosoofiasse, kuid põhimõtteliselt võib sellist olukor-
da ka analüütilise filosoofia tõlgetes ette tulla. Nimelt jäeti ingliskeelses tõlkes
tõlkimata Heideggeri üks põhilisi mõisteid *Dasein*, mis on saksa keeles mitme
igapäevase kaastähendusega sõna. *Dasein* võeti ingliskeelsesesse tõlkesse sisse
kui tehnilik termin, mis ingliskeelse lugeja jaoks ei kannu neid kaastähendusi,
mis sel sõnal saksa keeles on (Rée 2001: 232).³

Nagu eelmistest tõdemustest välja tuli, esineb filosoofias sageli termineid
ning nende tõlkimine vajab mõnikord ka uute terminite kujundamist, kuid

³ Huvitav on märkida, et samasuguse otselaenuna kohtame *Dasein*'i läbivalt ka Eduard
Parhomenko eestikeelses ülevaates Heideggeri filosoofiast (Parhomenko 2009). Kuid ilmselt
vabandab seda asjaolu, et tegu on tehnilise või erialase tekstiga. Tahaks loota, et kui kunagi
peaks tulema „Olemise ja aja” eestikeelne tõlge, siis selleks ajaks on sobiv eestikeelne sõna
leitnud ning vastuvõetavaks vaieldud.

viimaste loomisel tuleks olla mõõdukas ning vältida kahte tüüpi äärmust. Ühe äärmuse näiteks on seesama *Dasein*, mis on sisuliselt tõlkimata jätmise. Teiseks äärmuseks on aga ülemäärane mugandamine kohalikku keelde, mille käigus mõeldakse välja uusi omakeelseid sõnu, nii et nende seos tõlgitava traditsiooniga ei ole enam adutav. Üheks sageli toodud näiteks sellise terminoloogialoome kohta on Ralph Leveri 1573. aastal Londonis avaldatud raamat „The Arte of Reason, rightly termed, Witcraft, teaching a perfect way to argue and dispute”, mis üritas väljendada loogikat inglise keeles ilma ladina laenudeta (Rée 2001: 248; Bennett 2004: 92–93). Loogika kohta kasutas Lever sõna *witcraft* ning propositsiooni jaoks (tänapäeval inglise keeles *proposition*) pakkus ta välja *shewsay*, definitsiooni (*definition*) jaoks *saywhat*, eituse (*negation*) jaoks *naysay*, eelduse (*premise*) jaoks *foresay*, järelduse (*conclusion*) jaoks *endsay*, predikaadi (*predicate term*) jaoks *backset*, subjekti (*subject*) jaoks *inholder*, aktsidentsi (*accident*) jaoks *inbeer* ja nõnda edasi. Leveri motiiviks oli teha loogika – või eestipäraselt arutaid – mõistetavaks ka neile, kes ei oska ladina keelt. Ometi need vastused ei juurdunud ning ka tänapäeval põhineb suur osa ingliskeelsest loogika- ja filosoofia terminoloogiast ladina keelel.

On selge, et terminite teatud kohandamine sihtkeelele on vältimatu, vastasel korral oleks tegu nimetatud *Dasein*'i juhtumiga. Probleemid tekivad aga siis, kui tõlkes luuakse mõni uus maakeelne sõna, millest lähtuvalt hakatakse edasi filosoferima, soovides samas ikkagi otsapidi jääda samasse õhtumaisesse filosoofia traditsiooni. Sellisel juhul võib tekkida katkestus olemasoleva filosoofilise traditsiooniga, millest lähtuti. Kreeka või ladina tüvega sõnadel on traditsioonilised seosed teiste mõistetega juba sõnade vormist tuletatavad. Kui traditsiooniga suhestumise taotlus puudub, siis miks mitte, võib arendada ka filosoofia keelt, mis põhineks üksnes soome-ugri tüvedel. Kuid selline keel sobib paremini teistsuguste mõtete mõtlemiseks kui analüütilise filosoofia tõlkimiseks.

Pole midagi parata, kuid analüütilise filosoofia näol on tegu sellise mõtlemislaadi ning probleemiringiga, mis ei pruugi üksnes eesti keele võimalustest lähtuvalt mõtlemisele omane olla. Selles pole midagi imelikku, sest analüütiline filosoofia on võrsunud lääne filosoofia traditsioonist, aga viimane, nagu Masing (2004) ja Kaplinski (2002) on arvanud, tundub eesti või üldisemalt soome-ugri keelele ja meelega võõras ja ebaloomulik. Selles mõttes on analüütilise filosoofia tekstide tõlkimine ühe teise traditsiooni maaletoomine ning teatav võõrapärasus on siis ootuspärane. See maaletoomine ei tähenda muidugi eesti keelest lähtuva soome-ugriliku filosoofia arendamise summutamist. Ka siin võib öelda, et analüütilise filosoofia tekstid asetuvad sellise filosoofia kõrvale, juhul kui teda on või ta kunagi tekib, mitte asemele.

Oma ja võõra vahetõlkes seostub intrigeeriva üles ja alla tõlkimise vahelise eristusega, mis pärineb David Belloselt (vt Bellos 2011: 171–173). See eristus põhineb keelte erineval prestiižil, mis võib olla kultuuriline, majanduslik või religioosne. Üles tõlkimine tähendab tõlkimist madalamast keelest kõrgemasse ning alla tõlkimine toimub siis, kui tõlgitakse mõjuvõimsamast keelest keelde, mille rolliks on olla vastuvõtja. Keelte asukoht hierarhias sõltub valdkonnast. Kuigi tänapäeval on Bellose väitel inglise keel üldiselt teiste keelte suhtes ülemisel positsioonil, toob ta vastunäiteks saksa klassikalise filosoofia, mille tekstide tõlge inglise keelde on tõlge alla, mitte üles. Üles ja alla tõlkes erinevad teineteisest adaptiivsuse poolest. Tõlge ülespoole

le püüab vähendada tõlgitava teksti tõkelisust, võõristavust ning kohandab seda nii, nagu tekst olekski algselt kirjutatud tõlgitavas keeles. Seevastu allapoole tõlge ei kohanda teksti tõlgitava keelega ning jätab sellele alles teatava võõra- pärasuse, kuna Bellose meelest kannab see võõrapärasus endaga kaasas alge kõrgema keele prestiiži. Analüütilise filosoofia tekstide tõlked on arvatavasti tõlked alla, kuid ma ei arva, et võõrapärasus on tingitud inglise keele suuremast prestiižist või kadaklikust püüdest väljenduda võimalikult inglispäraselt. Pigem on siin põhjuseks eelnevalt mainitud võimalus, et kogu lääne filosoofia traditsioon ei ole väga mugavasti üle kantav soome-ugri keelde. Teiseks võib olla tegemist ka algajate tõlkijate aukartusega originaali ees, kartusega mõnd tehnilist nüanssi vääriti esitada, mis sunnib tõlkima võimalikult tekstilähedaselt. 1990. aastate alguses ja keskpaigas valminud esimeste analüütilise filosoofia tekstide tõlgete juures võib tõepoolest märgata bukvalismiilminguid. Hilisemal ajal seda õnneks enam nii palju täheldada ei saa.

5. tõdemus: filosoofia tõlkimine ei ole filosoferimine, kuid see on üks väärtustamist vääriv mõtlemise vorm. Ehkki traditsiooniga kaasa või traditsioonist välja mõtlemine vajab tõlkimist, tehku seda teised või mõtleja ise, esinegu see trükis avaldatuna või lugeja mõttes, on tõlkimise ja filosoferimise erinevus siiski selgepiiriline. See käib mis tahes tüüpi filosoofia kohta. Üks asi on teise autori lausete esitamine teises keeles, teine asi on mõtete ritta seadmine autori enda poolt, isegi siis, kui need mõtted ei ole tervenisti originaalsed. Ma olen ise tõlkinud sellepärast, et tõlkimine kui protsess võimaldab tegeleda mõttetööga ka siis, kui vaim pole nii ergas, et päris algupärast filosoofiat teha. Teisalt laseb tõlkimine tõlkija kellegi teise tekstile väga ligi ning niimoodi ligidalt vaadates on võimalik teksti paremini oimata kui seda lihtsalt lugedes. Sealjuures aga on minu jaoks näiteks artikli tõlkimine ja artikli kirjutamine alati olnud kaks erinevat mõtlemise vormi.

Ühe mõtlemise vormina tuleb tõlkimist siiski väärtustada. Võimalik, et tõlkimist ongi peetud teisejärguliseks tegevuseks just seepärast, et tegu pole originaalse teose loomisega. Kuid sellegipoolest on tõlkimine vajalik intellektuaalne pingutus, mis nõuab eruditsiooni ning erialaseid teadmisi. Tõlkijate hindamine kultuurivallas on üks teema, kuid räägime siinkohal tõlkimise väärtustamisest akadeemilises maailmas. Eesti Teadusinfosüsteemi publikatsioonide hierarhias langevad tõlked klassifikatsiooni „muu loome” alla, mis tundub määratlematu lahtrina, kuhu pühitakse kokku kõik see, mis mujale ei sobi. Ehkki tõlkimine pole otseselt samastatav teadustegevusega, on ta siiski piisavalt selgepiiriline, et väärida eraldi kategooriat. Muide, Eesti ülikoolidest on Tartu Ülikool ainus, mis lubab teatud tingimustel kohelda tõlget teaduspublikatsioonina. Nimelt kehtib seal selline määrus nagu „Õppejõudude ja teadustöötajate ametinõuded”, kus on muuhulgas öeldud, et „teaduslikult kommenteeritud” tõlget arvestatakse teaduspublikatsioonina. See ei ole küll rahvusvahelisel tasemel teadustöö, mille alla kuuluvad Tartu Ülikoolis teised publikatsioonid, kuid läheb siiski arvesse teadustööna näiteks ametikohtadele valimisel. Nõnda pole vähemalt Tartu Ülikooli akadeemilise töötaja vaatenurgast tõlkimine päris tühi töö või muu tegevus.

Lõpetuseks rõhutan, et mu taotluseks ei olnud siin astuda üles tõlketeoreetikuna. Neid tõdemusi võib võtta kui praktilise tegevuse käigus välja koo-

runud mõtteid, mis selgitavad mõnda mu valikut tõlketöös ning ühtlasi heidavad valgust tõlkimise ning eriti analüütilise filosoofia tekstide vahendamise iseärasustele.

Artikli valmimist toetasid sihtfinantseeritav teadusteema nr SF0180110s08 „Relativismi ja pluralismi kriitiline käsitus tõe ja teadmise, normide ja väärtuste suhtes” ning grant nr ETF9117 „Vaim ilma vaimuseisunditeta?”.

Kirjandus

- Bellos, David 2011. *Is That a Fish in Your Ear? The Amazing Adventure of Translation*. London: Allen Lane.
- Bennett, Deborah J. 2004. *Logic Made Easy: How to Know When Language Deceives You*. New York: Norton.
- Bowson, Oets Kolk 2004. Descartes'i kuri deemon. *Tlk B. Mölder*. – *Akadeemia*, nr 12, lk 2668–2681.
- Budismi pühad raamatud 2004. 1. osa. *Tlk L. Mäll*. Tartu: Lux Orientis.
- Budismi pühad raamatud 2005. 2. osa. *Tlk L. Mäll*. Tartu: Lux Orientis.
- EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat. Toim Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veski, Ülle Viks, Piret Voll. 2. tr, kd I–VI. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009.
- Kaplinski, Jaan 2002. Soome-ugri keeled ja filosoofia. – *Looming*, nr 2, lk 231–248.
- Kaplinski, Jaan 2013. Keel – rahva vaimu väljendaja või tõlkimise masin? – *Sirp* 29. XI, nr 45, lk 3.
- Masing, Uku 2004. Keelest ja meelest. Tartu: Ilmamaa.
- McDowell, John 2006. Maaailma kogemine. *Tlk B. Mölder*. – *Akadeemia*, nr 3, lk 631–648.
- Mölder, Bruno 2011. Analüütiline filosoofia – mis ta on ja mis ta ei ole? – *Filosoofia ja analüüs. Analüütilise filosoofia seminar 20*. Koost ja toim B. Mölder, J. Kangilaski. Tartu: EYS Veljesto Kirjastus, lk 24–53.
- Mölder, Bruno, Kangilaski, Jaan 1997. Vaim ei ole teadvus! – *Akadeemia*, nr 1, lk 175–180.
- Mölder, Bruno, Kangilaski, Jaan 2012. Saateks. – *Põhjuslikkus, tõlgendus ja teadmine: valitud filosoofilised artiklid*. D. Davidson. Koost ja toim J. Kangilaski, B. Mölder. Tallinn: Varrak, lk 7–12.
- Nagel, Thomas 1996. Mis tunne on olla nahkhiir? *Tlk T. Hallap*. – *Akadeemia*, nr 10, lk 2090–2107.
- Parhomenko, Eduard 2009. Martin Heidegger. – 20. sajandi mõttevoolud. Toim E. Annus. Tallinn–Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 229–262.
- Parve, Valdar 1991. Filosoofilisi teadvuskontseptsioone: õppevahend filosoofiat õppijatele. Tartu Ülikool: Filosoofia ja poliitikateaduse kateeder.
- Quine, Willard Van Orman 2008. Sellest, mis on olemas. *Tlk B. Mölder*. – *Akadeemia*, nr 3, lk 637–657.
- Rée, Jonathan 2001. *The Translation of Philosophy*. – *New Literary History*, kd 32, nr 2, lk 223–257.
- Stoljar, Daniel 2001. Two Conceptions of the Physical. – *Philosophy and Phenomenological Research*, kd 62, nr 2, lk 253–281.

Sutrop, Urmas 2004. Eesti keele maailmapildist: meel, hing ja vaim. – Mäetagused, nr 24, lk 99–108.

Südasuutra 2014. Tõlkinud ja kommenteerinud Kadri Raudsepp. Eesti-Tiibeti Kultuuriselts. <http://www.dalailama.ee/wp-content/uploads/2014/05/sydasuutra.pdf> (30. V 2014).

Five reflections on translating philosophy

Keywords: translation, analytic philosophy, terminology, mind, physical

This paper presents five practice-based reflections on the translation of philosophical texts into Estonian. It is mainly the translation of analytic philosophy that is taken into consideration. The main claims of the paper are the following: 1) The variety of philosophy itself should not be overlooked when discussing the translation of philosophy; 2) Special terms should be translated consistently but only in the contexts wherein these words occur as terms; 3) Translating philosophy cultivates the language to be used for doing original philosophy in the native language; 4) The language of translation should make sense and be free from exaggeration and gratuitous „showing-off” on the part of the translator; 5) The translation of philosophy is not the same as the doing of philosophy, but it is also valuable. By way of examples, some difficult cases (such as the terms ‘mind’ and ‘physical’) are discussed in more detail.

Bruno Mölder (b. 1975), PhD, University of Tartu, Institute of Philosophy and Semiotics, senior research fellow in theoretical philosophy, bruno.moelder@ut.ee